

Jože Pirjevec, Nevenka Troha, Gorazd Bajc, Darko Dukovski, Guido Franzinetti:
FOJBE. Ljubljana, Cankarjeva založba, 2012, 384 str.

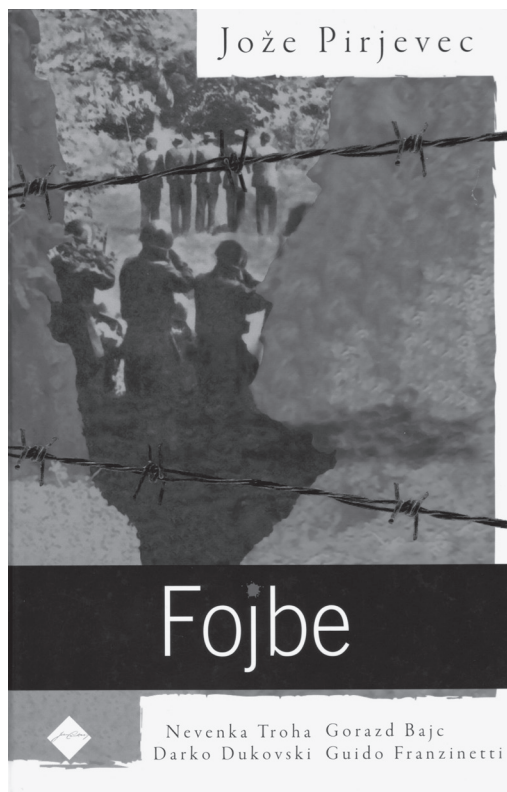
Najnovejša monografija akademika Jožeta Pirjevca, pri nastanku katere so sodelovali tudi drugi priznani poznavalci slovensko-italijanskih odnosov (Nevenka Troha, Gorazd Bajc, Darko Dukovski in Guido Franzinetti), je pravzaprav dopolnjen prevod italijanske različice knjige, ki je izšla leta 2009 pri eni izmed najbolj prestižnih in najpomembnejših založb, turinski Einaudi (*Foibe. Una storia d'Italia*). Ta je v Italiji in predvsem na območju Furlanije- Julijske krajine dvignila mnogo prahu ter požela kopico tako pozitivnih kot negativnih kritik. Zato se je skupina avtorjev odločila, da bo slovensko verzijo vsebinsko dopolnila in obogatila s fotoreprodukcijami nekaterih najpomembnejših dokumentov, ki se neposredno navezujejo na predstavljeno problematiko in jo dodatno osvetljujejo.

Knjiga *Fojbe* ni samo ena izmed serij objav o povojnih obračunih na slovensko-italijanskem obmejnem prostoru, temveč je po akademikovem mnenju prepotrebna knjiga o problemu, ki je svoj razmah in vrsto enostranskih interpretacij doživel predvsem v 90-ih letih, polemike pa se niso pomirile vse do danes. Zato nas ne čudi izbira izzi-valne naslovnice, ki je odgovor na tisti problem, ki so se mu avtorji posebej posvetili – propagandistično-politični zlorabi fojb. Na naslovnici se namreč pojavi plakat, ki je ob dnevu spomina leta 2011 razburil poznavalce slovensko-italijanske zgodovine, saj je bila fotografija na njem predstavljena v nasprotnem pomenu, kot ga v resnici ima. Prikazovala naj bi, kako partizani streljajo na italijanske talce, vsak, tudi manjši, pozna-valec pa takoj ugotovi, da je zgodba ravno obratna. V predgovoru Pirjevec tako analizira razprave in polemike, do katerih je prišlo ob izidu knjige v italijanskem jeziku, pri čemer ne pozabi omeniti niti tistih, ki so delo pozitivno sprejeli. Pomenljivo je, da se avtorji negativnih zapisov pravzaprav niso soočili s kompleksno vsebino – več avtorjev, ki so v svojih raziskavah analizirali vrsto manj znanih ali pa sploh neznanih arhivskih virov –, temveč bi lahko rekli, da jih je zmotilo predvsem dejstvo, da si je nekdo »upal« pisati v nasprotju z »institucionalno resnico«.

V prvem delu (*Fojbe: Katera resnica?*) akademik predstavi problem fojb v svojem širšem kontekstu, začenši z letom 1774, ko je izšlo delo naravoslovca Alberta Fortisa (*Viaggio in Dalmazia*). Ta opisuje t. i. »Morlake«, se pravi slovanski del prebivalstva Dalmacije, kot »dobre divjake«. Skozi leta, preko pomladi narodov leta 1848, se per-cepcija Slovanov preoblikuje v »hudobne divjake«, saj ti postajajo nevarni konkurenti italijanskemu iredentizmu. Nato, od priključitve dela primorskih Slovencev k Italiji leta 1866, avtor postopno odpira vprašanje pripadnosti Trsta in željo po ekspanziji, zaradi katere je Italija leta 1915 vstopila v vojno in si priborila tisto, kar naj bi ji že od nek-daj pripadalo. Nova rapalska meja je pod okrilje italijanske države potisnila velik del slovenskega in hrvaškega etničnega ozemlja. Približno 470.000 Slovencev in Hrvatov (str. 43) se je moralo spopasti z raznarodovalno politiko in fašističnim režimom, ki je novo jugoslovansko državo nato še dodatno ogrozil ob vstopu v vojno leta 1941. Tako nas Pirjevec, preko širokega zgodovinskega uvoda, pripelje do ostrčja problema – fojb. Razlaga pomena in izvora samega izraza je nujen uvod, ki se mu ni mogoče izogniti, saj odkriva problematično rabo le-tega že vse od svojih začetkov. Po kapitulaciji Italije

septembra 1943 je prišlo do t. i. istrskih fojb (o njih v naslednjem poglavju piše Darko Dukovski). Oblast je nato prevzel nemški okupator, s katerim pa je sodelovalo tudi veliko število fašističnih pripadnikov italijanskega naroda. Novemu obdobju fašistično-nacistične zasedbe so maja 1945 sledile nove aretacije in poboji. Teh Pirjevec ne zanika, vendar jih skuša razložiti v njihovem kontekstu. Obširna razlaga vprašanja fojb, razlogov, zakaj je do njih prišlo, mnoga izkopavanja in špekulacije o številu in nacionalnosti žrtev, propaganda, ki se je hitro razvila okoli njih, so le ena izmed mnogih vprašanj, ki jih skuša Pirjevec razumeti in razložiti. Ta vprašanja se vedno znova odpirajo, predvsem v kriznih obdobjih, danes pa dobivajo svojo množico epilgov, bodisi v obliki nacionalnih spomenikov, sodnih preiskav, državnih praznikov, predvsem pa na naslovnica nešteti časopisov. Ali bo sploh kdaj znano, koliko ljudi (in katere nacionalnosti) je v resnici svoje končno ležišče dobilo na dnu fojbe in, če bo to kdaj znano, bo ta številka sprejemljiva na obeh straneh meje? To je vprašanje, ki si ga akademik ob vsej analizi zastavlja, in se seveda ne more izogniti niti naslednjemu: Ali je odkritje resnice sploh komur koli v interesu ali je bolj priročno nepoznavanje resnice?

V nadaljevanju se hrvaški zgodovinar Darko Dukovski posveti analizi situacije ob kapitulaciji Italije (*Istrske fojbe 1943*) in vzrokom, ki so v Istri privedli do maščevanja lo-

kalnega slovanskega prebivalstva nad italijanskim. Avtor zagovarja tezo, da so poboji v septembru 1943 posledica spontanega odpora, ki ga maloštevilni kadri komunistične partije niso bili sposobni obvladati. Pri tem ne zanika, da je prihajalo, poleg obračunavanja s pripadniki fašistične stranke in predstavniki oblasti, tudi do osebnih maščevanj. Pozneje, ob prihodu partizanov, se je nasilje preneslo tudi na ljudi, ki niso sodelovali s fašizmom. Še danes je težko določiti število oseb, ki so bile žrtve teh pobojev. Partizanska oblast naj bi po nekaterih podatkih likvidirala 381 oseb, še bolj pomenljiv pa naj bi bil podatek, da je šlo večinoma za pripadnike fašistične stranke.

V svojem delu se Nevenka Troha ukvarja z vprašanjem gradiva v slovenskih in italijanskih arhivih (*Fojbe v slovenskih in italijanskih arhivih*), a pri tem tudi navaja, da je mnogo gradiva, ki se veže na aretacije in deportacije, v nedostopnih srbskih arhivih. Nekaj pomembnih dokumentov in

depeš, ki jih Troha uporablja, je v knjigi tudi objavljenih, kar bralcu omogoča vpogled v obravnavano gradivo in priložnost lastnega razumevanja in interpretacije dokumentov. Poleg analize vprašanja jugoslovanske osvoboditve in zasedbe, aretacij, deportacij in usod ujetnikov se avtorica opredeli glede števil. Po njej dosegljivih in preučenihi podatkih naj bi, zaradi 40-dnevne jugoslovanske zasedbe, na območju nekdanje Goriške pokrajine umrlo 901, na območju Tržaške pokrajine pa 601 oseb. Pri tem pa ne gre pozabljati, da niso bile vse žrtve v fojbah, temveč so nekateri umrli v ujetništvu v jugoslovanskih taboriščih in zaporih ali na poti do njih.

Gorazd Bajc, velik poznavalec londonskih in washingtonskih arhivov, v svojem delu (*Anglo-Američani in fojbe*) obravnava pogled, ki so ga imeli Anglo-Američani na Julijsko krajino ter način, kako so se spopadali z vprašanjem fojb. O tej ključni tematiki smo do zdaj (presenetljivo) imeli le parcialne oziroma skromne raziskave. Gre namreč za pomemben pogled dveh zavezniških velesil, ki sta bili na tem območju neposredno prisotni in sta za Italijane predstavljali ščit pred »barbarskim« maščevanjem Jugoslovčanov. Pri tem se Bajc ne omeji le na pogled, ki sta ga imeli zaveznici na problem, temveč tudi in predvsem na preiskave, ki sta jih v povezavi s fojbami in deportacijami sprožili. Različnim preiskovalnim komisijam in odborom so dali nalogo preiskati, kaj se je v resnici zgodilo, zato da bi preverili upravičenost italijanskih obtožb. Nekaj pomembnih in popolnoma neznanih dokumentov je v knjigi tudi objavljenih; prikažejo na primer, da so poglobljene preiskave Anglo-Američanov o smrti skupine zavezniških vojakov (Novozelancev) le potrdile številne govorice, dejstva pa nobenega (str. 319 in dok. 7 v 1. prilogi dokumentov), ali pa, da so zavezniki pri bazoviškem šohtu odkrili posmrtno ostanke 150-ih nemških vojakov in enega civilista (str. 320 in dok. 8 v 1. prilogi dokumentov), kar je v nasprotju s pisanjem mnogih ter ne nazadnje z vsebino komemorativnih obeležij pred fojbo v Bazovici.

Zadnji del (*Ponovno odkritje fojb*) je prispevek italijanskega zgodovinarja Guida Franzinettija, ki si je, zanimivo, izbral regresiven pristop pri obravnavi zgodovinsko-političnega ustroja vprašanja fojb. Pri tem se najbolj osredotoča na dogajanje v zadnjih 20-ih letih in skuša, preko pomembnih etap, poiskati razloge, zakaj so fojbe danes splošno poznane v Italiji, čeprav do 90-ih let večina Italijanov zanje sploh ni vedela.

Naivno bi bilo trditi, da se je opisano poglavje slovensko-italijanske skupne zgodovine s to knjigo zaključilo in ali ga ni, morda, še dodatno spodbudilo. Kaj resnično novega nam zgodba o fojbah lahko še prinese, ostaja odprto vprašanje za zaprtimi vrati nekaterih arhivov. Kljub temu pa smo mnenja, da imamo pred seboj najbolj tehtno in najbolj dokumentirano knjigo o fojbah do zdaj.

Urška Lampe